

РОЛЬ М.І. ЯВОРСЬКОГО В РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті висвітлюється життєвий та творчий шлях відомого вченого-історика М.І. Яворського. Автором проаналізовано його внесок у становлення шкільного краєзнавства в Україні 20-30-х років ХХ ст.

20-30-ті роки ХХ ст. дослідники краєзнавства вважають "золотим періодом" у розвитку українського краєзнавства. У вступній статті до книги "Репресоване краєзнавство" академік АПН України П. Тронько писав: "Розвиваючись в контексті національно-культурних процесів на Україні 20-х років, краєзнавство із заняття одинаків зросло до рівня виняткової державної справи" [1: 4].

У розвиток зазначеної проблеми вагомий внесок зробили такі вчені як Д.І. Багалій, М.Ф. Біляшівський, М.С. Грушевський, С.Л. Рудницький, П.А. Тутковський, О.А. Яната та багато інших. Вони не лише приділяли увагу цьому питанню, а й "проводили велику громадсько-освітню роботу серед народу, будили національну свідомість, писали педагогічні праці, шкільні підручники й методичні посібники" [2: 15], за що зазнали переслідувань, гонінь та репресій. Серед них був і відомий вчений, історик, краєзнавець М.І. Яворський, ім'я якого до недавнього часу замовчувалось і не було предметом детального вивчення дослідників. Дана стаття допоможе розширити відомі нам факти, доповнити новими відомостями життєвий шлях вченого та його участі у поширенні краєзнавства по всій Україні.

Отже, метою публікації є розгляд наукової та громадської діяльності М.І. Яворського, його ролі у розвитку шкільного краєзнавства.

Аналіз наукових джерел з обраної тематики свідчить, що постать М.І. Яворського розглядалась у публікаціях В. Бездрабко, Г. Касьянова, О. Рубльова, Т. Самоплавської.

Народився Матвій Іванович Яворський 15 листопада 1885 року у селі Корчмин Сокальського повіту на Львівщині (Східна Галичина, що тоді належала до Австро-Угорської імперії) [3: 1]. "Син галицького селянина" спочатку навчався в гімназії, потім у Львівському університеті на юридичному факультеті, який закінчив у 1910 році. У 1912 після закінчення навчання написав свою першу працю "Соціальні основи підліткової злочинності", за яку йому було присвоєно наукову ступінь доктора політичних наук, одночасно вступив на службу судовим практикантом [3: 1].

З 1902 року М.І. Яворський – активний учасник національного руху української громадськості Східної Галичини. У 1910 році вперше був ув'язнений.

З початком Першої світової війни Матвій Іванович був призваний до австро-угорської армії, що не дало йому змоги займатись науковою діяльністю. Після поранення був переведений в тил, до Холму, інструктором кулеметної школи.

У 1920 році Матвій Іванович проживав у місті Харкові, викладав у Центральній партійній школі, був членом Комуністичної партії України. У травні цього ж року він переїхав до Москви, потім до Казані, де викладав у школі політграмоти, читав історію революційних рухів та історію філософії. У кінці серпня повернувся до Харкова, продовжував працювати викладачем в Інституті Народної Освіти.

1921-1922 рр. – член Комуністичної партії Східної Галичини. Після створення інституту марксизму при Укрголовпрофосвіті Наркомосу України вчений викладав на кафедрі історії української культури [4: 76].

Працюючи викладачем, Матвій Іванович продовжує наукову роботу, але тепер його увага звернена "в бік соціальних рухів на Україні новіших часів" [3: 1]. Початок 20-х років для історика виявився плідним, ним було написано серію видань: схему-конспект лекцій з історії класової боротьби на Україні (1921 р.), "Короткий курс історії України" (поч. 20-х років), ряд підручників для шкіл та середніх навчальних закладів (1923-1925 рр.) [3: 1].

З 1 травня 1924 року вчений історик займає нову посаду – член Президії Наукового комітету Народного комісаріату освіти УРСР, який пізніше було перейменовано на "Управління науковими установами на Україні" (скорочена назва "Укрнаука" або "Упрнаука"), який була підпорядкована Всеукраїнська Академія Наук [3: 22].

Найбільш плідний період Яворського – 1924-1929 роки, коли вчений перебував на посаді завідувача "Укрнаукою" [5: 296]. Службове становище допомагало розширенню наукових досліджень: належна увага була зосереджена на діяльності музеїв та краєзнавчій роботі в УРСР.

Це сприяло утворення у травні 1925 року при Народному комісаріаті освіти Українського комітету краєзнавства. Невипадково було обрано президію Українського комітету краєзнавства у складі першого голови Яворського М.І., заступника голови Криворотченка М.Г. та відповідального секретаря Лазариса А.А. Головування Яворським Українським комітетом краєзнавства відіграло значну роль у розвитку краєзнавства, в тому числі й шкільного.

Основною метою Українського комітету краєзнавства було "об'єднання і планового керування як науково-дослідною так і масовою краєзнавчою роботою УРСР" [6: 15].

Український комітет краєзнавства ставив перед собою такі завдання:

- облік, систематизація та організація всієї краєзнавчої роботи, що провадиться на території УРСР;
- розробка планів та програм різних галузей краєзнавчої роботи;
- вивчення форм і методів краєзнавчої роботи;

- загальне організаційне і наукове керівництво роботою існуючих краєзнавчих організацій і утворення нових;
- координація спільної діяльності з центральними науковими, господарськими, державними та громадськими установами і організаціями;
- участь у наукових і громадських з'їздах, що мають відношення до краєзнавчої роботи [6: 15].

Із запланованої роботи була зроблена тільки невелика частина, бо кошти, на які розраховував Комітет, від Народного комісаріату освіти та Укрнауки у 1925 році не надходили. Лише з січня 1926 року почалося незначне фінансування, якого не вистачало для виконання визначених завдань [6: 95].

Матеріальні проблеми не завадили Українському комітету краєзнавства працювати у звичному режимі. Вже у 1926 році, звітуючись за проведenu роботу, Комітет писав, що зроблено і перевірено організаційну схему від шкільного гуртка до наукового товариства і науково-дослідної кафедри; здійснено облік краєзнавчих установ і організацій; проведено міжокружну конференцію у Херсоні у справах підготовки вузами дослідників-краєзнавців; видруковано і розіслано анкету з обліку організацій і їхньої роботи; підготовлено до друку "Вісті УКК"; організовано діяльність методичних комісій у Києві та Херсоні; вироблено статут низових організацій.

Важливим етапом у роботі Українського комітету краєзнавства було створення та видання періодичного журналу під назвою "Краєзнавство", перший номер якого побачив світ у квітні 1927 року. Завданням журналу було допомагати низовим краєзнавчим осередкам і окремим краєзнавцям в їхній щоденній роботі, об'єднувати розпорошені організації, надавати плановості їхній роботі і вводити цю роботу в певне русло [6: 18].

З метою залучення більшої кількості читачів ціна журналу була доступною. Передплатниками видання були низові краєзнавчі товариства і гуртки, музеї, школи, політосвітні установи, культурні робітники села та інші. Часопис видавався кожного місяця у межах двох друкованих аркушів [6: 18]. Цей журнал виконував функції координатора і допомагав краєзнавчим організаціям усю Україну у створенні власних видань для взаємного обміну.

Незважаючи на недостатнє матеріальне забезпечення журналу "Краєзнавство", значна кількість примірників розсилалася школам та краєзнавчим організаціям, які проводили плідну краєзнавчу роботу на місцях, безкоштовно.

У 1927 році створено мережу кореспондентів Українського комітету краєзнавства. Метою її діяльності було вивчення умов і перспектив розвитку краєзнавчої роботи в конкретних регіонах країни, створення низового краєзнавчого активу, поширення краєзнавчої роботи до найглухіших закутків УРСР [8: 21].

Кореспондентські пункти створювалися у тих місцях, де краєзнавчі організації були ще недостатньо розвинуті, або ще не засновані. Обиралися кореспонденти Українським комітетом краєзнавства з числа осіб, які виявляли інтерес до краєзнавчої роботи і свідомо сприймали ті завдання, які на них покладалися комітетом, здебільшого це були вчителі, які цікавилися краєзнавчою роботою і активно бралися за неї [6: 21]. У часописі "Краєзнавство" розміщувались відповідні матеріали, що стосувалися кореспондентської роботи [6: 69].

У обов'язки кореспондентів входило: періодично інформувати Український комітет краєзнавства про стан краєзнавства у районі, про окремі моменти у житті району, цікаві у краєзнавчому відношенні, висвітлення характерних особливостей свого району, які потребують окремої уваги або детального вивчення, виконання доручень Українського комітету краєзнавства [6: 21].

Зв'язок із кореспондентами відбувався не лише через журнал "Краєзнавство", а й через інформаційне та інструктивне листування [6: 21].

Матвій Іванович ніколи не залишався без роботи: брав активну участь у створенні Українського товариства істориків-марксистів, був членом Харківського наукового товариства, керівником кафедри історії української культури в інституті марксизму, одним із представників делегації української історичної науки за кордоном.

У лютому 1929 року на засіданні кваліфікаційної комісії під головуванням академіка Д.І. Багалія, розглядалися наукові праці М.І. Яворського присвячені історичному розвитку України, після чого було ухвалено: "Комісія визнала професора М.І. Яворського вповні самостійним сформованим науковим робітником, досліджувачем-істориком, марксистом на підставі його нарису "Історії революційної боротьби на Україні". Окрім того і науково-популярні праці, такі як нарис "Історії України і Україна в епоху капіталізму", цінні як перші спроби в Українській історіографії Марксистського освітлення історичного процесу і по сукупності його праць Комісія одногосно визнає необхідним дати М.І. Яворському ступінь доктора історії Культури без прилюдного захисту дисертації" [9: 5]. Присвоєння наукового ступеня надало йому можливість стати дійсним членом Всеукраїнської Академії Наук, де він посів кілька керівних посад.

З другої половини 1929 року наукова та громадська діяльність Матвія Івановича Яворського переслідується владою. Під час "чистки" партосередку Українського інституту марксизму-ленінізму вченого-історика було виключено з партії. У зв'язку з цим Яворського було виключено з членів Президії ВУАН та секретаря 1-го Відділу ВУАН [5: 299].

Уникаючи переслідувань Матвій Іванович у березні 1930 року переїздить до Ленінграду, але переїзд не дає бажаного результату. Саме в цей період починається боротьба з "яворщиною": у червні 1930 року праці Яворського визнали як "сумнозвісні", у грудні цього ж року його виключено зі складу академіків, а майже через три місяці (березень 1931 року) його було заарештовано і відправлено до Харкова [5: 300].

М.І. Яворського заарештували звинувачуючи в "Українському Національному Центрі", який становив так званий "блок українських антирадянських партій та колишніх членів контрреволюційного уряду на Україні – Центральної ради" [5: 300].

У березні під тиском слідства Матвій Іванович написав заяву-зізнання про свою "контрреволюційну", "шкідницьку діяльність", після чого його засудили до шести років позбавлення волі у Соловецьких концтаборах

(лютий 1932 р.) [5: 300]. Вийти з ув'язнення вченому не судилося. У жовтні 1937 року постановою УНКВС Ленінградської області Яворському та ще 134 засудженим було винесено вирок за "націоналістичну й антирадянську діяльність серед в'язнів" вища міра покарання – розстріл. Виконання вироку було здійснено 3 листопада 1937 року. Так трагічно закінчилося життя видатного вченого Матвія Івановича Яворського.

М.І. Яворський залишив значний науковий доробок. Його послідовники зібрали праці вченого, умовно об'єднавши їх у такі групи:

1. Загальна історія України. У цю групу входять такі видання "Нарис української історії", "Коротка історія України", "Історія України в стислому нарисі" та три томи "Україна в епоху капіталізму".

2. Історія громадських рухів на Україні. Група складається з монографічної студії "Нариси з історії революційної боротьби на Україні", розвідка про "Основи декабризму на Україні", розвідка про Кирило-Мефодіївське братство, про "Емський акт 1876 року".

3. Історія революції на Україні. "Головні етапи революції на Україні", "Очерки революційного руху на Україні", "К истории КПБУ", "Нарис історії КПБУ та студія", "Проблеми національної демократичної революції на Україні".

4. Історія філософії на Україні. До цієї групи входить праця про Г. Сковороду надрукована у 1922 році.

5. Методологія історії та історіографії. Спільна з академіком Д.І. Багалієм публікація про "Історичну об'єктивність" та його історіографічна екскурсія "Сучасні течії в українській історичній науці" [3: 1].

Отже, наукова та громадська діяльність М.І. Яворського відіграла значну роль у розвитку краєзнавства, у тому числі й шкільного. Про це свідчить організація та проведення ним краєзнавчої роботи на території України, поширення серед шкільної громади часопису "Краєзнавство", залучення вчителів до кореспондентської мережі Українського комітету краєзнавства тощо.

Дана стаття не висвітлює всіх аспектів проблеми. Детального вивчення потребують просвітницька і наукова діяльність М.І. Яворського в Українському комітеті краєзнавства, його конкретного внеску в розвиток шкільного краєзнавства в Україні, вивчення та аналіз наукової спадщини як дослідника з історії України та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство на Україні у 20-30-х роках // Репресоване краєзнавство 20-30 рр. – ХРВВ, 1991. – С. 4.
2. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2003. – 450 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 12 – Спр. 8932. – Арк. 1-2.
4. Касьянов Г.В. Академік М.І. Яворський: доля вченого // Український історичний журнал, 1990. – № 8. – С. 75-86.
5. Рубльов О.С. Лідер "Істориків-марксистів" України (М.І. Яворський) // Репресоване краєзнавство 20-30 рр. – ХРВВ, 1991. – С. 293-304.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 6 – Спр. 8595. – 118 арк.
7. Бездрабко В.В. Історико-соціологічний аналіз діяльності Українського комітету краєзнавства та часопису "Краєзнавство" // Краєзнавство, 2006. – № 1-4. – С. 19-36.
8. Самоплавська Т. Внесок М. Яворського і С. Рудницького в українське шкільне краєзнавство // Шлях освіти, 1997. – № 3. – С. 43-46.
9. Самоплавська Т. Роль Українського комітету краєзнавства в організації краєзнавчої роботи шкіл України в 20-30-х роках ХХ ст. // Шлях освіти, 2003. – № 4. – С. 43-47.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 6 – Спр. 8726. – Арк. 5.

Матеріал надійшов до редакції 17.10.2007 р.

Войтова Л.В. Роль М.И. Яворского в развитии школьного краеведения (20-30-е годы XX века).

В статье освещается жизненный и творческий путь известного ученого-историка М.И. Яворского. Автор проанализировал его вклад в становление школьного краеведения в Украине 20-30 х годов XX в.

Voitova L.V. The Role of M.I. Yavorskiy in the School Local Lore Development (20-30-s of the 20th century).

The article is about the life and work of an outstanding scientist and historian M.I. Javorskiy. The author analysed his contribution into the development of the school local lore in 20-30-s of the 20th century.